

УДК 347.121.2

К.С. НАУМЕНКО, Харківський національний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ФОРМ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ЇЇ СОЦІАЛЬНЕ БУТТЯ

Ключові слова: форма, класифікація, судова форма, адміністративна форма, самозахист, нотаріальна форма

В умовах сьогодення великого значення набуває проблема створення та вдосконалення системи гарантій реалізації та захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття. Відтак актуальність теми сучасних форм захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття пояснюється не лише потребою в означенні варіантів і груп можливої поведінки будь-якої фізичної особи, які можуть нею застосовуватись при правопорушеннях, але й через несхожість підходів до визначення цих форм серед різних науковців [1, с.95].

Метою статті є з'ясування змісту поняття цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття та дослідження основних його форм. Відтак, з визнанням того, що особисті немайнові права фізичної особи належать до предмета цивільного права, актуальним постає питання визначення й належного їх правового механізму захисту. Від цього залежить не лише позитивне регулювання вказаних прав, акт й встановлення меж здійснення суб'єктивних прав, які виникають з нематеріальних благ, а також визначення форм та способів їх захисту.

Визначення правової природи форм цивільно-правового захисту суб'єктивних прав

було предметом наукових досліджень І.В. Жилінкової, Б.К. Левківського, В.П. Мироненко, Т.М. Підлубної, Л.М. Подкоритової, Г.Я. Тріпільського та багатьох інших науковців. Тому, наразі доцільно проаналізувати думки вчених щодо визначення поняття «форма цивільно-правового захисту суб'єктивних прав» та вказати своє бачення щодо інтерпретації вказаного поняття.

Так, форма (від лат. «forma» – зовнішність, устрій) є однією із центральних категорій філософії, яка відображає внутрішній зв'язок і спосіб організації, взаємодії елементів і процесів явища як між собою, так і з зовнішніми умовами [2, с.482, 772]. У цивільному праві такі вчені, як А.І. Базилевич та Т.М. Ярова, під формою цивільно-правового захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів розуміють комплекс внутрішніх взаємоузгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав, що відбуваються в рамках єдиного правового режиму і здійснюваних уповноваженими органами, а також самою уповноваженою особою (носієм права) [3, с.50; 4, с.63]. В свою чергу, Т.А. Несторова під формою захисту розуміє вид юридичної діяльності, в якій протікають охоронні правовідношення з приводу трудового права, і виділяють чотири форми захисту (судова, управлінська, суспільна та безпосередня) [5, с.54]. Тим самим, аналізуючи вищевикладене, слід зробити висновок, що під формою захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття слід розуміти передбачену законодавством систему взаємоузгоджених дій уповноважених на те органів або самої фізичної особи чий права порушуються, спрямованих на поновлення таких прав, припинення правопорушення та забезпечення відшкодування завданих ним збитків.

Відповідно до положень Глави 3 Цивільного кодексу України захист цивільних прав та інтересів, в тому числі і особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, може здійснюватися судом, Президентом, органами державної вла-

ди, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, нотаріусом. При цьому кожен із перелічених суб'єктів здійснює правовий захист в особливому встановленому для нього порядку. Виходячи з цього, форми захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття виділяються в залежності від суб'єкта, який здійснює їх захист. Так, С.В. Курильов форми захисту цивільних прав і законних інтересів пропонував класифікувати за характером зв'язку юрисдикційного органу зі сторонами спору, виділяючи при цьому: 1) вирішення справи за допомогою юрисдикційного акту однієї зі сторін спірних правовідносин; 2) вирішення справи за допомогою акту органу, що не є учасником спірних правовідносин, але пов'язаного з одним або обома учасниками спірного правовідношення певними правовими або організаційними зв'язками; 3) вирішення справи органом, що не є учасником спірних правовідносин і не пов'язаний з ними правовими або організаційними відносинами, крім процесуальних [6, с.145]. Ми погоджуємось із запропонованою С.В. Курильовим класифікацією, адже такий поділ є чітким та достатнім для розуміння. Усі три підпункти розкривають форми захисту особистих немайнових прав фізичної особи із позиції юрисдикційного органу стосовно сторін спору. А.А. Добровольський і С.А. Іванова вказують на позовну та непозовну форму захисту цивільних прав, в тому числі і особистих немайнових. На їхню думку, «всі спірні правові вимоги, що підлягають розгляду з дотриманням процесуальної форми захисту права, називаються позовними, а правові вимоги, що підлягають розгляду без дотримання встановленої законом процесуальної форми захисту права (наприклад, при захисті права в адміністративному порядку), в законодавстві і в теорії цілком справедливо не називаються позовними [5, с.25]. Є.О. Харитонов, взявши за критерій природу юрисдикційного органу, що здійснює захист особистих немайнових прав фізичних осіб, що

забезпечують їх соціальне буття, виділяє наступні форми захисту вказаних прав, а саме: судовий захист (ст.16 ЦК України), адміністративний захист (ст.17 ЦК України), захист нотаріусом (ст.18 ЦК України), самозахист (ст.19 ЦК України), захист за допомогою інших громадських, державних та міжнародних інституцій та органів [7, с.183]. На нашу думку, хоча такий поділ є чи не одним із найповніших та таких, що відповідає вимогам сучасності, проте має і певні недоліки, так як самозахист – це дії особи, права якої порушуються, спрямовані на припинення посягань та відновлення порушених прав власними силами, без звернення до уповноважених на те органів, тому, зважаючи на те, що особа самостійно вчиняє дії щодо відновлення своїх прав, таку форму захисту не доцільно відносити до юрисдикційних. Відтак, вказаний критерій, запропонований вченим потребує уточнення.

Беручи за основу класифікації форм захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, той або інший критерій, науковці не виключають можливості використання також інших оціночних критеріїв, тому, що будь-яка класифікація певною мірою має умовний характер і визначається предметом дослідження. Саме тому, говорячи про класифікації форм захисту вказаних прав з урахуванням усіх зазначених вище точок зору, проблему форм захисту особистих немайнових прав зводять до двох основних: захист суб'єктивних прав здійснюється у юрисдикційній та неюрисдикційній формах [8, с.192]. При цьому, суть юрисдикційної форми полягає в тому, що особа, право якої порушено, оспорується чи не визнається, звертається за захистом до державного чи іншого компетентного органу, який уповноважений приймати необхідні міри для відновлення порушеного права або припинення правопорушення [9, с.203]. В свою чергу, неюрисдикційна форма захисту – це захист цивільних прав уповноваженою особою без звернення до компетентних державних органів та органі-

зацій.

Водночас, розглядаючи юрисдикційну та неюрисдикційну форми захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, слід відмітити також той факт, що традиційний поділ форм захисту на юрисдикційну та неюрисдикційну логічно не виправдовує себе, оскільки питому вагу в цій системі займає саме судовий захист. Тому, наразі цілком правильною, на нашу думку, є позиція С.А. Сліпченка, що захист порушеного суб'єктивного особистого немайнового права фізичної особи, в тому числі і тих, що забезпечують їх соціальне буття, може відбуватися в трьох формах: 1) судовій; 2) адміністративній; 3) неюрисдикційній, що включає в себе самозахист та захист іншими особами [9, с.246]. Аналізуючи думки вчених щодо визначення основних форм захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, доречно запропонувати власну класифікацію форм, серед яких варто виокремити: юрисдикційну, що включає в себе судовий та адміністративний порядок захисту; неюрисдикційну (самозахист); нотаріальну.

Пропонуємо коротко розглянути кожен із названих форм та вказати їх особливості, установлюючи пріоритет судового захисту права над будь-яким іншим. Відтак, характер судового захисту дозволяє вважати його універсальним, а тому найбільш ефективним способом захисту порушених прав і свобод особи. Основною рисою судового захисту є його необмеженість, або загальність. При цьому, судова форма захисту характеризується наступними перевагами: судовий захист поширюється на необмежене коло осіб; судовому захисту підлягають усі без винятку права і свободи, що належать індивідові, як в силу прямої вказівки Конституції України й інших законів, так і тих, що не мають нормативного закріплення, але не суперечать закону; захист здійснює спеціальний орган; суд, створений тільки для розгляду спорів про право; суд вирішує заявлені вимоги на основі застосування норм цивільного, сімейного,

трудового та іншого права в порядку цивільної юрисдикції; обставини справи досліджуються в режимі цивільної процесуальної форми, що гарантує законність і обґрунтованість вирішення спору; захист здійснюють неупереджені судді; у розгляді справи беруть активну участь сторони спору й інші заінтересовані особи. Це підвищує ефективність судової процедури і, як результат, сприяє правовому вихованню громадян [10, с.55]. Таким чином, судова форма захисту найбільш пристосована до вирішення спірних і складних правових питань через наявність детального регулювання порядку розгляду справ за участю заінтересованих осіб, закріплення всебічних гарантій ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

Адміністративний захист особистих немайнових і майнових прав здійснюється відповідно до статті 17 ЦК України. Захист цивільних прав та інтересів, в тому числі і особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, здійснюється Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування. Адміністративний порядок захисту полягає в тому, що у випадках, передбачених законом, органи державного управління або місцевого самоврядування можуть без виклику зацікавлених осіб і поза діючою процедурою ухвалити рішення щодо відновлення порушеного права або про усунення юридичних невизначеностей. І основна відмінність її від громадської – це швидкість захисту [11, с.56].

Основною неюрисдикційною формою захисту особистих немайнових прав фізичної особи, в тому числі і тих, які забезпечують її соціальне буття є, самозахист. При цьому самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства (ст.19 ЦК). Це найдавніша форма правового захисту. Вона найбільш проста, але результативна. Разом із тим, при самозахисті велика небезпека вчинення неправомірних дій,

прояву незаконності з боку суб'єкта, що захищається. На ряду з цим неюрисдикційна форма захисту може здійснюватися і іншими особами, що, в першу чергу, спрямовані на миттєву та безпосередню реакцію на правопорушення конституційних прав та свобод кожного громадянина, який зазнає таких утисків та порушень [12, с.233]. Відтак, неюрисдикційна форма захисту особистих немайнових прав фізичної особи існує для того аби врегулювати конфлікти без залучення відповідних уповноважених органів, адже іноді такий фактор, як час дуже багато вирішує в питаннях ефективності самозахисту таких прав.

Щодо нотаріальної форми захисту, то враховуючи той факт, що органи нотаріату є не виконавчо-розпорядчими, а правоохоронними органами і здійснюють діяльність щодо охорони права від порушень, захисту прав, а також попередження правопорушень [13, с.67], то варто говорити про нотаріальну форму як окрему форму захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, особливість якої полягає в тому, що нотаріальна діяльність має превентивний (попереджувальний) характер, захищаючи права і законні інтереси громадян від можливих порушень у майбутньому, надаючи нотаріальним документам безспірний характер.

Відтак особливостями цивільно-правових форм захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття є: складність доведення порушення прав та підкріплення таких порушень достатньою доказовою базою; використання значної кількості нормативно-правових актів для підтвердження факту порушення саме особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття; низька правова освіченість громадян про гарантовані особисті немайнові права та свободи, що закріплені в Конституції; тривалий розгляд справ при застосуванні судової форми захисту, що доволі часто призводить до винесення рішення на користь потерпілої особи; відсу-

тність практичного досвіду у врегулюванні та відшкодуванні моральної шкоди порушених особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття з боку адміністративних органів та представників нотаріату.

Узагальнюючи усе вищевикладене варто підкреслити, що цивільно-правовий захист особистих немайнових прав фізичної особи є досить різноплановим процесом, що потребує особливої уваги. Адже особисті немайнові права фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття є складною категорією, що охоплює внутрішні особисті почуття кожної людини, і людина відчуває особливий дискомфорт при їх порушенні. Відповідно, форми захисту таких прав повинні бути розроблені з урахуванням посиленого акценту на запобігання негативним а іноді і катастрофічним наслідкам, до яких можуть призвести зловживання та порушення в сфері таких прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ваганова І. М. Поняття форми захисту та різновиди заходів захисту трудових прав працівників / І. М. Ваганова // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 94–99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09vimtpp.pdf>.
2. Історія філософії : словник / [В. І. Ярошевець та ін.] ; за заг. ред. В. І. Ярошевець ; редкол. : В. І. Ярошевець, Г. Є. Аляєв, А. В. Толстоухов та ін. – 2-ге вид., переробл. – К. : Знання України, 2012. – 1087 с.
3. Базилевич А. И. Формы защиты субъективных гражданских прав : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / А. И. Базилевич. – Ульяновск, 2001. – 205 с.
4. Ярова Т. М. Поняття і види форм захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів / Т. М. Ярова // Науковий вісник Чернівецьк. ун-ту: Сер. Правознавство. – 2007. – Вип. 375. – С. 63–67.
5. Нестерова Т. А. Защита трудовых прав в

России: юридическая сущность и приоритетная роль государственных органов: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.05 / Нестерова Татьяна Александровна. – Пермь, 2005. – 511 с.

6. Антонюк О. І. Заходи самозахисту цивільних прав та інтересів / О. І. Антонюк // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 6. – С. 23–28.

7. Лисицына Е. Г. Защита интересов юридических лиц в гражданском судопроизводстве (в аспекте представительства) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Лисицына Е. Г. – Свердловск, 1987. – 16 с.

8. Кійко Т. М. Форми захисту особистих немайнових прав батьків /Т. М. Кійко // Право і безпека. – 2013. – № 1. – С. 190–194.

9. Гражданское право Украины : учеб. пособие по подготовке к сдаче зачетов и экзаменов. – Ч. 2 / С. А. Слипченко и др. – Х. :

Эспада, 2000. – 399 с.

10. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Чечот Д. М. – Л. : Изд-во Ленинградск. унта, 1968. – С. 53–60.

11. Воложанин В. П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров / В. П. Воложанин. – Свердловск : Северо-Урал. книжн. изд-во, 1974. – 204 с.

12. Цивільне право України : підручник: У 2-х кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 1. – 736 с.

13. Майкут Х. В. До питання нотаріальної форми захисту цивільних прав / Х. В. Майкут // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 6-1. – Т. 2. – С. 65–67.

Науменко К. С. Поняття та види форм цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття / К. С. Науменко // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 296–300 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_52.pdf

Досліджено поняття форм цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, визначені та охарактеризовані їх основні види, а також запропоновано власну класифікацію вказаних форм.

Науменко К.С. Понятие и виды форм гражданско-правовой защиты личных неимущественных прав физического лица, обеспечивающие его социальное бытие

Исследовано понятие форм гражданско-правовой защиты личных неимущественных прав физического лица, обеспечивающих его социальное бытие, определены и охарактеризованы их основные виды, а также предложено собственную классификацию указанных форм.

Naumenko K.S. Concept and Types of Forms of Civil Protection of the Moral Rights of an Individual to Ensure His Social Life

This article explores the concept of forms of civil law protection of moral rights of an individual to ensure its social being defined and described their main species and proposed its own classification of these forms.